

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Ін-т мовазнаўства АН БССР. – Мінск : Гал. рэд. БелСЭ, 1977–1984. – Т. 3 : Л–П. – 1979. – 672 с. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.skarnik.by/tsbm/42669>. – Дата доступу : 27.02.2022.

2 Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://bnkorus.info>. – Дата доступу : 27.02.2022.

3 Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Вып. 19. Надивней– Небэзпэчнoсьць / Склад. Т. І. Блізнюк і інш.; пад рэд. А. М. Булькі. – Мінск : Беларуская навука, 2000. – 396 с.

4 Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Вып. 32. Смыковати– Струмень / склад. А. М. Булька (і інш.); пад рэд. А. М. Булькі. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 501 с.

5 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы – Т. 12 / уклад. Р. М. Малько, Г. А. Цыхун ; гал. рэд. Г. А. Цыхун, адк. рэд. М. П. Антропаў. – Мінск : Беларуская навука, 2008. – 366 с.

6 Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. – М. : Русский язык, 1999. – 842 с.

7 Шкуратов, И. Н. Феномен настроения : пути к осмыслению [Электронный ресурс] / И. Н. Шкуратов. – Режим доступа: <http://phenomen.ru/public/journal.php?article=23>. – Дата доступа: 27.02.2022.

8 Философский энциклопедический словарь / редкол. : Л. Ф. Ильичев [гл. ред.], П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

9 Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Электронный ресурс] / С. Л. Рубинштейн. – СПб : «Питер», 2000. – 712 с. – Режим доступа: <http://bookap.info/klasik/rubinshteyn/gl112.shtm>. – Дата доступа: 27.02.2022.

*The article examines the deep semantics of the Belarusian word *nastroj*, determines the path of semantic development of the lexeme, reveals the features of its semantics. The semantic reconstruction was carried out with the involvement of the facts of linguoculturology. The conceptual content of the word is genetically determined.*

УДК 811.161.3'42'37'367.3:398.838(=161.3)

Н. П. ЦІМАШЭНКА

г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”

СЕМАНТЫКА І ФУНКЦЫЯ БЕЗАСАБОВЫХ СКАЗАЎ У ТЭКСТАХ БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ПЕСЕНЬ ПРА КАХАННЕ

У артыкуле даследуюцца граматычна аднасастаўныя безасабовыя сказы; разглядаецца іх структура, семантыка і функцыі ў мове беларускіх народных песень пра каханне; выяўляецца моначэнтрычны характар прадстаўлення аднасастаўных безасабовых канструкцый ў песенных тэкстах.

У культурнай спадчыне розных народаў тэме кахання прысвечана шмат твораў. Не складае выключэння і беларуская народная песенная лірыка, дзе тэма кахання займае адно з цэнтральных месцаў. Галоўнымі героямі такіх тэкстаў з'яўляюцца хлопец і дзяўчына, каханне якіх можа быць прадстаўлена ў фальклорнай мове як шчаслівым, так і нешчаслівым у залежнасці ад розных жыццёвых абставін. Тут перадаецца духоўны настрой, стан, перажыванні герояў, што робіць папулярным гэты жанр песні. Актуальнасць нашага даследавання вызначаецца прадуктыўнасцю

ўжывання безасабовых сказаў у песенных тэкстах, а таксама неабходнасцю даследавання семантычнай структуры безасабовых канструкцый і іх функцыянальнага прызначэння. Такім чынам, аб'ектам даследавання з'яўляюцца граматычна аднастайныя безасабовыя сказы, прадметам даследавання сталі структура, семантыка і функцыі безасабовых сказаў у мове беларускіх народных песень пра каханне.

Безасабовыя сказы – такія аднастайныя сказы, галоўны член якіх абазначае дзеянне ці стан незалежна ад вытворцы дзеяння: *Сюдзёна стаяць* [4, с. 62]; *Цяжка, маці, важка, маці!*, / *Што й дала ўроду*² [4, с. 145]; *Нельга выйсці на вулчку / За ўдовіным сынам* [4, с. 145]. Структурнай асаблівасцю безасабовых сказаў з'яўляецца наяўнасць аднаго прэдыкатыўнага кампанента, які падпарадкоўвае сабе ўсе астатнія, калі яны ёсць у сказе. У адрозненне ад іншых аднастайных сказаў, гэты сказ не дапускае ўвядзення ў структурную схему другога палярнага кампанента.

Па сваім значэнні безасабовыя сказы, якія ўжываюцца ў беларускіх народных песнях пра каханне, падзяляюцца на некалькі відаў:

1) безасабовыя сказы, у якіх паведамляецца аб розных псіхічных і фізічных адчуваннях чалавека або жывых істот: *Ой, як трудна ўбогаму / Багату любіці* [4, с. 156]; *Трудна, нудна на сэрданьку* [4, с. 169]; *Жалка, жалка маіх ножак* [4, с. 244];

2) безасабовыя сказы, у якіх выражаецца магчымасць / немагчымасць, жаданне, намер, патрэбнасць: *Трэба было, мая маці, / Тых броў не даваці, / А лепш было б, мая маці, / Шчасце, долю даці* [4, с. 145]; *Нельга выйсці на вуліцу / Усё за злымі за ўрагамі* [4, с. 150]; *Мне твайго пасагу саўсём не патрэба* [4, с. 153];

3) безасабовыя сказы, у якіх паведамляецца аб адсутнасці каго-ці чаго-небудзь: *У мяне пасагу не будзе* [4, с. 153]; *Ад міленькага пісьмачка няма* [4, с. 167]; *Нету майго казачэнькі, / Нет майго красаўца* [4, с. 205].

Галоўны член у безасабовых сказах мовы беларускіх народных песень пра каханне выражаецца:

1) безасабовымі дзеясловамі з постфіксам **-ся (-іца)**: *Любіла б я малога*⁴ / *Малога не прыхочаіца*² [4, с. 171];

2) асабовымі дзеясловамі ў безасабовым значэнні: *На небе стучыць, грудчыць*¹, / *Матулька дамоў клічыць*² [4, с. 129];

3) безасабова-прэдыкатыўнымі словамі: *Добра, весалянька, / Па вадзіцу йдучы* [4, с. 50]; *Ой, не жалка мне таго чаўночка, / Не жаль малявання* [4, с. 53]; *Хлапчыноньку шкода стала* [4, с. 123]; *А мне трудна, хлопцу маладому, / На марозе стоячы* [4, с. 194];

4) безасабова-прэдыкатыўнымі словамі ў спалучэнні з інфінітывам (зрэдку са звязкай): *Ой, цяжанька сіротаньцы / Ў чужых людзях жыці* [4, с. 138]; *А мне зімна пад сцяной стаяці* [4, с. 144]; *А каб было добра сядзець / Да на рыначак глядзець* [4, с. 188]; *Трудна, маці, у пярэнах ляжаці* [4, с. 214]; *Трудней малайцу пад вакном стаяці* [4, с. 214];

5) дзеясловам **быць** з адмоўем **не** або словам **няма (нет)** у спалучэнні з родным склонам назоўніка або займенніка: *Як разлучаць у любові*¹, / *Дык шчасця не будзе*² [4, с. 156]; *А ў белым дварэ / Нічога няма* [4, с. 69]; *Нет ні лодкі, ні вясельца. Эх!* [4, с. 76]; *У цябе хаты немае* [4, с. 90]; *Няма ў лузе нікагенька* [4, с. 93]; *Няма майго міленькага / Ўжо трэці дзянёчак* [4, с. 118]; *Нямаш мне раўні / У сяле між сваімі* [4, с. 131];

6) няпэўна-колькаснымі словамі ў спалучэнні з родным склонам назоўніка або займенніка: *А ў мамачкі жаласці нямнога* [4, с. 51]; *У мілага жаласці ўсё многа* [4, с. 51];

7) адмоўем **ні** ў спалучэнні з родным склонам назоўніка: *А ні грэчкі, ні мякіны, / Ні дзяўчыны чарнабрывы* [4, с. 235].

Найбольш прадуктыўным у тэкстах беларускіх народных песень пра каханне з'яўляецца ўжыванне безасабовых сказаў з галоўным членам, выражаным безасабова-прэдыкатыўным словам рознай семантыкі, безасабова-прэдыкатыўным словам у спалучэнні з інфінітывам, дзеясловам **быць** з адмоўем **не** або словам **няма (нет)** у спалучэнні з родным склонам назоўніка або займенніка. Неабходна заўважыць, што безасабова-прэдыкатыўныя словы пэўнай

лексіка-граматычнай групы ўжываюцца ў форме ступені параўнання: *Лепш у татулькі / Горы капаці, / Чым з благім мужам век гараваці* [4, с. 179]; *Лепш хадзіці баяком, / Ніж любіцца дураком / Непанятлівым* [4, с. 183]; *Трудней малайцу пад вакном стаяці* [4, с. 214]. Акрамя таго, у песенных тэкстах часта сустракаюцца безасабовыя сказы, у якіх прэдыкатыўнае ядро складаюць назоўнікі, што выступаюць у ролі безасабова-прэдыкатыўных слоў, часта ў спалучэнні з інфінітывам: *Сорам, дзеўка, сорам, красна, / Позна з вечара гуляць* [4, с. 123]; *Мне дасада!* [4, с. 192]; *Ой, туга мне, туга ад мілага друга* [4, с. 195]; *Гора таму жыці¹, / Хто пары не мае²* [4, с. 215]. Таксама прадуктыўнымі з’яўляюцца аднастаўныя безасабовыя канструкцыі з галоўным членам, выражаным безасабова-прэдыкатыўным словам *не відна* ў спалучэнні з родным склонам назоўніка або займенніка: *Ой, не відна таго сяла* [4, с. 78]; *За туманам нічога не відна* [4, с. 80]. Пры ўжыванні гэтага прэдыкатыўнага слова без адмоўя залежная словаформа стаіць у вінавальным склоне: *Адно відна грушу* [4, с. 78]. Аднатыповымі з’яўляюцца безасабовыя сказы з галоўнымі членамі, выражанымі словамі тыпу *(не) відаць, чуваць*, пры якіх залежны кампанент ужываецца ў форме роднага склона: *Не відаць, не відаць / Майго чарнабрыўца* [4, с. 183].

Неабходна звярнуць асаблівую ўвагу на тыя формы выражэння галоўнага члена, у склад якіх уваходзіць інфінітыў. У спалучэннях безасабовых дзеясловаў або безасабова-прэдыкатыўных слоў з інфінітывам вельмі важную ролю адыгрывае пазіцыя інфінітыва ў адносінах да безасабовых дзеясловаў або безасабова-прэдыкатыўных слоў. Традыцыйна лічыцца, што прэпазіцыйны інфінітыў выконвае ролю дзейніка двухстаўнага сказа (дзе выказнікам з’яўляецца безасабовы дзеяслоў або безасабова-прэдыкатыўнае слова), а постпазіцыйны ўваходзіць у склад галоўнага члена аднастаўнага безасабовага сказа. Параўн.: *Закахацца проста, / Расставацца трудна* [4, с. 48] і *Проста закахацца, трудна расставацца; У чужых людзей жыці сіротаньцы цяжка і Ой, цяжынька сіротаньцы / Ў чужых людзях жыці* [4, с. 138]; *Выйсці нельга і Нельга выйсці на вулчку / За ўдовіным сынам* [4, с. 145]. З прыведзеных прыкладаў відаць, што постпазіцыя незначальнай формы дзеяслова – найбольш характэрнае месца інфінітыва ў структуры сказа народнай песні.

Неабходна ўгадаць інфінітыўныя аднастаўныя сказы, якія ў школьных падручніках разглядаюцца як разнавіднасці безасабовых, але ў навуковай літаратуры яны вылучаны ў асобны тып аднастаўных дзеяслоўна-адвербіяльных сказаў. Інфінітыўныя сказы – аднастаўныя сказы, галоўны член якіх выражаны незалежным інфінітывам. Агульнае значэнне такіх сказаў – указанне на дзеянне, якое адбудзецца ў будучым. Інфінітыўныя сказы з пункту погляду выражэння дзеяння блізка стаяць да безасабовых сказаў. Але ў безасабовых сказах інфінітыў з’яўляецца састаўным кампанентам галоўнага члена і залежыць ад безасабовага дзеяслова ці безасабова-прэдыкатыўнага слова, а ў інфінітыўных сказах ён сам займае пазіцыю галоўнага члена: *Нам не жыць з табою ў пары* [4, с. 104]; *Не аддай мяне, маці, за старога¹, – / З старым ночку начаваць²* [4, с. 173]; *Не хадзіць мне туды¹, / Куды я хадзіла², / Не любіць мне таго³, / Каго я любіла⁴* [4, с. 183]. Дзеянне або стан, пра якія паведамляецца ў інфінітыўных сказах, заўсёды па семантыцы суадносяцца з семантычным суб’ектам. Пажаданаць, неабходнаць, магчымаць або немагчымаць ажыццяўлення дзеяння, наяўнасць працэсуальнага стану – асноўная семантычная схема сказаў такога тыпу: *Калі стараму [дастанешся]¹ – у чабатах насіць², / Калі маламу³ – у латках насіць⁴, / Калі роўнаму⁵ – у вяцэ насіць⁶* [4, с. 48]; *Чым цябе лячыць, дачушка¹, / І дзе цябе дзеці²?* [4, с. 56]; *Людзі гавораць¹, людзі сачуюць², / Штоб цябе не любіць³* [4, с. 119]; *Пайду я гарою¹, / А ты далінаю², / Сама знаю, людзі гавораць³, / Што не быць мне з табою⁴* [4, с. 120].

У сучаснай лінгвістычнай навуцы структура любога сказа разглядаецца не ізалювана, а з апорай на семантыку. Граматычна аднастаўныя безасабовыя сказы, якія шырока прадстаўлены ў беларускіх народных песнях пра каханне, “па сваёй граматычнай семантыцы нясуць інфармацыю аб незалежнай прымеце, якая не дапускае абавязковай аднесенасці да носьбіта прыметы. Аднак пры рэалізацыі структурнай схемы на ўзроўні аблігаторнага распаўсюджвання аднесенасць да носьбіта прыметы можа выявіцца, але і ў гэтым выпадку прымета застаецца незалежнай ад свайго носьбіта, – суб’ект не з’яўляецца актыўным вытворцам прыметы, агенсам (незалежнасць прыметы ад яго носьбіта захоўваецца)” [3, с. 19]. Адсюль і граматычна маркіраваная дэагенсіўнасць

і дэзактыўнасць семантычнага суб'екта ў аднастаўным сказе: *Эй, не спалася моладзе, не драмалася.* [4, с. 272]; *Не жаль мне вяночка...* [4, с. 333]; *А мне трудна, хлопцу маладому, / На марозе стоячы.* [4, с. 194]. Пра дэагенсіўнасць і непрадукцыйнасць працэсу, прадстаўленага ў безасабовых сказах, гаварылі многія даследчыкі (Н. М. Арват, С. І. Какорына, В. М. Мігірын і інш.). Н. М. Арват, напрыклад, адзначае: “У безасабовым звароце падкрэсліваецца стыхійнасць з’явы, яна выяўляецца як дзеянне, якое не мае дзеяча і якое адбываецца ў сілу тэўных умоў або прычын прыродна-стыхійнага парадку” [2, с. 4–5]. С. І. Какорына канстатуе: “Дзеянне (міжвольнае або мэтанакіраванае), накіраванае на аб’ект, выступае як стан гэтага аб’екта. Пры адцягненні ад дзеяча аб’ект, апынуўшыся ў цэнтры ўвагі, выносіцца ў прэпазіцыю і становіцца семантычным суб’ектам – дэагенсіўным і неактыўным” [3, с. 48]: *мне трудна.* Аднак не выключаецца і постпазіцыя суб’екта ў адносінах да прэдыката, што з’яўляецца характэрным для тэкстаў многіх песень: *не спалася моладзе, не жаль мне* і г. д. Ні да аднаго прэдыката ў безасабовым сказе немагчыма паставіць пытанне “што робіць?”, хоць пазіцыю прэдыката можа займаць і асабовы дзеяслоў у безасабовым значэнні. Але такія дзеясловы могуць служыць адказам на пытанні “што робіцца?”, “што адбываецца?”.

Незалежнасць прэдыкатыўна выражанай непасіўнай прыметы ад яе носбіта – агульная рыса, якая характарызуе граматычную семантыку аднастаўных безасабовых сказаў. Аднак, на наш погляд, прымета дапускае аднесенасць да суб’екта дэагенсіўнага і дэзактыўнага, але ўсё ж не абсалютна пасіўнага (*не спалася моладзе, не жаль мне, мне трудна*). Аналізуючы тэксты беларускіх народных песень, мы заўважылі, што найчасцей у безасабовых сказах сустракаецца суб’ект стану. Таму відавочна, што логіка-сітаксічны тып семантыкі стану асобы мае палявую структуру, ядром якой з’яўляюцца аднастаўныя безасабовыя сказы (тыпу *Ёй сумна*), на перыферыі знаходзяцца двухстаўныя сказы з іменнымі выказнікамі, выражанымі прыметнікамі (тыпу *Яна сумная*), і двухстаўныя дзеяслоўныя сказы (тыпу *Яна сумуе*). Актыўнае прадстаўленне суб’екта стану ў безасабовых сказах абумоўлена перш за ўсё семантыкай разглядаемых намі песень, якія вылучаюцца сярод пазаабрадавай лірычнай паэзіі сваім выключным багаццем і разнастайнасцю зместу. У беларускай народнай лірыцы песням пра каханне належыць важнейшае месца. Галоўныя героі гэтых песень – яна і ён. У тэксце кожнай песні раскрываюцца іх пачуцці, перажыванні, учынкi, унутраны свет. Асноўнымі тэмамі тут з’яўляюцца каханне дзяўчыны і хлопца, жаданне сустрэчы, прызнанне, шчырасць у каханні, дзявочая доля, журба хлопца, вернасць, здрада. Асноўная мэта такіх песень – перадача псіхічнага і фізічнага стану, раскрыццё эмацыянальных адносін дзяўчыны і хлопца.

Даследчык семантычнага сітаксісу С. І. Какорына сцвярджае, што “ў аднастаўных сказах семантычны суб’ект заўсёды аказваецца ва ўскосным склоне: ён дэагенсіўны і дэзактыўны – пад уздзеяннем граматычнай семантыкі канструкцыі” [3, с. 49]: *Не жаль мне таго чаўночка, / А жаль малявання, / Не жаль мне таго платочка, / А жаль вышывання. / Не жаль мне той дзяўчыначкі, / А жаль закахання* [4, с. 293]; *Як каменю цяжэнька каціцца, / Так мне, маладзе, са старым жаніцца* [4, с. 173].

Даволі цікавай асаблівасцю беларускіх песень пра каханне з’яўляецца тое, што, акрамя традыцыйных суб’ектаў, якія абазначаюць назвы асоб, у лірычных тэкстах вельмі часта семантычнымі суб’ектамі выступаюць назоўнікі, якія называюць жывых істот, у прыватнасці птушак. У песнях пра каханне, як і ва ўсёй песеннай лірыцы, часта выкарыстоўваюцца вобразы голуба і галубкі, сокала і саколкі, якія сімвалізуюць хлопца і дзяўчыну. Эмацыянальныя адносіны паміж закаханымі, іх стан параўноўваюцца з паводзінамі гэтых птушак: *Знаць, у сакола / Саколкі няма* [4, с. 290].

У безасабовых адмоўных экзистэнцыяльных сказах выражаецца адсутнасць наяўнасці быцця, існавання каго-, чаго-небудзь. Безасабовыя сказы з суб’ектным кампанентам ва ўскосным (родным) склоне трансфармуюцца ў сцвярдзальнай форме ў асабовыя сказы з суб’ектам быцця ў назоўным склоне: *Ад міленькага пісьмачка няма, / Ад нялюбага шлюцца.* [4, с. 167] – *Ад міленькага пісьмачка ёсць...; Няма міленькага, / Няма маёй душкі...* [4, с. 311] – *Міленькі ёсць, ёсць мая душка...*

Такім чынам, безасабовасць адмоўнага сказа знаходзіць сваё выражэнне ў тым, што “родны склон імені з’яўляецца ў ім на месцы назоўнага склону дзейніка” [1, с. 3].

Такім чынам, сістэму аднастаўных безасабовых сказаў можна падаць як функцыянальна-семантычнае поле монацэнтрычнага тыпу: ядро поля займаюць сінтаксічныя канструкцыі, прадстаўленыя суб’ектам ў форме давальнага склону і прэдыкатам, выражаным безасабова-прэдыкатыўным словам са значэннем псіхічнага або фізічнага стану; астатнія прадстаўленні безасабовых сказаў з’яўляюцца перыферычнымі ў мове беларускіх народных песень пра каханне.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Арват, Н. Н. Безличные отрицательные экзистенциальные предложения в современном русском языке : конспект лекций по спецкурсу «Безличные предложения в современном русском языке» / Н. Н. Арват / редкол.: Ю. Г. Скиба (отв. ред.) [и др.]. – Черновцы : Изд-во Черновицкого ун-та, 1968. – 44 с.

2 Арват, Н. Н. Стилистика безличных предложений в современном русском языке : конспект лекций по спецкурсу «Безличные предложения в современном русском языке» / Н. Н. Арват / редкол.: М. И. Выхрыстюк (отв. ред.) [и др.]. – Черновцы : Изд-во Черновицкого ун-та, 1969. – 46 с.

3 Кокорина, С. И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке / С. И. Кокорина. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1979. – 79 с.

4 Песні пра каханне / пад рэд. А. С. Фядосіка, Г. І. Цітовіча. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 616 с.

The article examines grammatically one-part impersonal sentences; their structure, semantics and functions in the language of Belarusian folk songs about love are considered; the monocentric nature of the representation of one-part impersonal constructions in song texts is revealed.

УДК 821.161.1-312.2*Ю.Н.Вознесенская

С. Б. ЦЫБАКОВА

г. Гомель, УО «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Франціска Скарыны»

«ПЕЧАТЬ АНТИХРИСТА» В РОМАНЕ Ю. Н. ВОЗНЕСЕНСКОЙ «ПУТЬ КАССАНДРЫ, ИЛИ ПРИКЛЮЧЕНИЯ С МАКАРОНАМИ»

В статье рассматриваются особенности художественного выражения библейских апокалиптических представлений о «печати Антихриста» в романе Ю. Н. Вознесенской «Путь Кассандры, или Приключения с макаронами». Смысловое наполнение понятия «печать Антихриста» раскрывается в контексте христианско-эсхатологической темы гонений на христиан в период мирового господства фальшивого двойника Иисуса Христа в «последние времена». Устанавливается, что «печать Антихриста» – это компонент антиутопического обобщенно-собирающего образа антихристианского по духу единого мирового сообщества, созданного автором романа, символизирующий сатанинское зло, тотальный контроль над человечеством и духовно-нравственную деградацию людей в перспективе негативных тенденций развития техногенной цивилизации и глобализации.

Романы «Путь Кассандры, или Приключения с макаронами» и «Приключения Ланселота» – антиутопическая диалогия Юлии Николаевны Вознесенской, в которой создан обобщенный образ единого мирового сообщества во главе с тираном, провозгласившим себя